

Research Paper

A Comparative Analysis of Role of Physical Components of Mosques in Formation of Neighborhood Identity (Comparison of Three Mosques in the Historical District, the Middle Fabric, and the Modern Fabric)

Shima Keshavarzi^{*1}, Mahsa Sholeh², Abdolreza Pakshir²

1- Master of Urban Planning, Shiraz University, Shiraz, Iran.

2- Assistant Professor, Member of the Academic Board, School of Art and Architecture Shiraz University.

Received: 2020/03/02

Revised: 2020/05/26

Accepted: 2020/05/27

Use your device to scan and read the article online

DOI: 10.30495/jupm.2020.4144

Keywords:

Identity, Neighborhood, Mosque, AHP, SWOT

Abstract

Introduction: Identity crisis, or a sense of lack of identity, is one that prevails in most realms of the modern day human's life, and in most communities. In fact, the significance of considering identity at human habitat level lies in what brings about identity disorders today, which can pose a threat to the survival and sustainability of the built environment. The reason is such disorders can undermine all values of the society, render the surrounding environment bare of its mental image and identity, and bring about uncalled-for consequences for the vital configuration of the city. Thus, assigning identity to neighborhoods and human habitats as the preamble to the concept of urban physical division and its aspects and hierarchies is among the exigencies of urban planning topics.

Aim: The present study aims at examining and comparing the role of the physical components of mosques in defining the physical identity of neighborhoods, and eventually, at devising proper physical-spatial strategies that can bring identity to neighborhoods corresponding to the historical district and middle and modern fabrics, drawing upon the role of mosques in the neighborhood.

Method: This is an applied research conducted using a descriptive-analytical method. Desk research was used to collect theoretical data, questionnaires were used to deliver survey data, and SPSS was used for data analysis. The statistical population is comprised of families residing in Shiraz, which was put at 376 people using Chocran formula, with a sampling error of 5 percent. Experts were asked to put forth strategies, and eventually, SWOT was employed and followed by AHP quantification to shape up proper physical-spatial strategies.

Conclusion: At the end, based on the findings of the study, competitive strategy was selected for the internal fabric, conservative strategy for the middle fabric, and SO for the external fabric in order to heighten the physical identity of neighborhoods using the physical components of mosques.

Citation: Keshavarzi, Sh., Sholeh, M., Pakshir, A., A Comparative Analysis of Role of Physical Components of Mosques in Formation of Neighborhood Identity (Comparison of Three Mosques in the Historical District, the Middle Fabric, and the Modern Fabric). Journal of Research and Urban Planning. 2022; 12 (47): 251-270.

DOI: 10.30495/jupm.2020.4144

* **Corresponding Author:** Shima Keshavarzi

Address: Master of Urban Planning, Shiraz University, Shiraz, Iran. Abdolreza Pakshir, Assistant Professor, Member of the Academic Board, School of Art and Architecture Shiraz University.

Tell: 09177346034

Email: shima.keshavarzi69@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

One of the features affecting collective life and social relations is the sense of belonging to a certain place. This place is where individuals spend most of their time living or working (Asadi et al., 2020: 18). In the long run, this sense of belonging builds identity for the place, and given the synergy of the sense of belonging of the inhabitants, identity development leads to the development of the visual image of place (Barkat et al, 2019: 1). Lack of sense of belonging to a place originates from lack of identity in the environment which have made people less dependent to the neighborhoods. So, they move and change their place more easily (Shaterian et al, 2017: 114). Mosques has been the identity-building elements in neighborhoods since the distant past. In modernizing cities, mosques were ranked second as identity-building elements such that today, based on urban principles, mosques and their physical properties are not in good conditions, in terms of both number and shape of distribution (Daneshpour & Shiri, 2015: 18). The center of neighborhoods and mosques have lost their importance as the key elements of neighborhoods and apparently, placing the mosques at main and high-traffic intersections, have been considered as the main criteria in choosing their location. Mosques are no longer the tallest buildings in cities; their direct impact on people is attenuating, and as they lose their connection with the structure of the city and the neighborhoods, their function in the physical identity of the neighborhoods is also declining (Naghizade, 2007: 25). The present study investigated the role of mosques in building place identity in three neighborhoods of Shiraz in order to identify dimensions of the crisis and suggest solutions to solve it.

Methodology

This applied study was conducted with a descriptive-analytic design. In order to

obtain information on objective indicators, the field survey method was used and a questionnaire and interviewing people living in the studied neighborhoods were used to collect data related to mental indicators. In order to present proper solutions, experts in urban planning, urban design and social planning were surveyed. A sample of 376 people was estimated as the statistical population based on the Population and Housing Census of the Statistics Center of Iran in 2011 and using the Cochran's formula and with a margin error of 5%, to question the role of mosques in promoting the identity of neighborhoods, included households living in Shiraz. In the present study, Shiraz was categorized into internal texture (historical), middle texture and external texture (new-build) based on the history of formation and properties of textures. Using cluster sampling method, three regions were randomly selected from the mentioned tissues and the location of the main mosque in those neighborhoods was analyzed. In order to provide solutions, experts were questioned on the physical identity and factors affecting it. Using the SWOT analysis and quantifying it by AHP method, appropriate strategies were examined to improve the position of each mosque in strengthening the neighborhood identity in the studied tissues. Since the present study follows two different approaches, to analyze the findings from questioning residents, data were analyzed in SPSS using statistical methods. Statistical analyses (ANOVA) were used to identify significant relations between dependent and independent variables. In order to develop strategies, a questionnaire was developed based on experts' views according to SWOT method and provided to them to suggest their opinions to weigh each of the SWOT subsets; finally the weight of each strategy was determined by AHP method.

Results and Discussion

Findings from surveying residents on the role of mosques in strengthening the physical identity of neighborhoods indicated that Imam Reza and Amir-al-Mo'menin Mosques had the most and least significant effect on physical identity of neighborhoods with an average of 3.8 and 2.28 respectively. Given a p-value of less than 0.05 for all three indicators, at a confidence level of 95%, there was a significant difference between the average indicators of neighborhood identity, mosque and neighborhood identity, and mosque and physical identity of the neighborhood according to respondents with the position of mosques in the urban environment. This can be attributed to various socio-economic as well as physical characteristics of the mosques. The highest value of each index was found for Imam Reza Mosque in Shahid Beheshti town. According to the analysis results of experts views, a competitive strategy, conservative strategy, and aggressive strategy should be considered in the internal, middle and external neighborhoods respectively.

Conclusion

Based on what stated in this study, it is concluded that in the internal neighborhoods which are located in the primary core of the city, such as the Sang-e Siah neighborhood of Shiraz, mosques (such as Moshir-ol-Molk mosque) have an effective role in the physical identity of the neighborhood. This can be due to many factors, including the centrality of the mosque, its location in the main passage of the neighborhood, the entrance space of the mosque, its various uses, attracting neighborhood trips and the use of rich Iranian-Islamic architecture in its design, its readability and orientation, and positioning

relative to the mosque etc. which date back to the historical formation of neighborhoods in the past and their location as the main axis of the neighborhood. However, in historical neighborhoods, the difference in the socio-economic characteristics of the neighborhood, the exodus of indigenous people, the structure of planning system and extensive destruction of the texture for modernization and improvement programs contribute to a lack of identity in historical and internal urban neighborhoods. In the middle neighborhoods, such as the Pasdaran neighborhood of Shiraz, due to the absence of planning and design, mosques (like Amir-al-Mo'menin Mosque) are a typical part surrounded by residential parts in one of the side routes of neighborhood. In these neighborhoods, mosques and their physical dimensions have the least impact on the identity of the neighborhood; because in order to create a physical identity by valuable elements, they must be designed and located from various dimensions. In the new-built and external neighborhoods of Shiraz, such as Shahid Beheshti neighborhood or town, due to the planning and design of the neighborhood, the mosque (such as Imam Reza Mosque) is located in the center of the neighborhood as a landmark. Here, development of the neighborhood based on the structure of the mosque and increased attention of planners and city managers to the central role of mosques in urban neighborhoods is well observed.

مقاله پژوهشی

تحلیل قیاسی نقش مؤلفه‌های کالبدی مساجد در شکل‌گیری هویت محلات
(مقایسه سه مسجد در محلات تاریخی، میانی و نوساز شیراز)**شیمای کشاورزی^{۱*}، عبدالرضا پاکشیر^۲، مهسا شعله^۲

۱- کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، ایران.

۲- استادیار بخش شهرسازی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

**- این مقاله بر گرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری نویسنده اول است، با عنوان "نقش مساجد در شکل‌گیری هویت کالبدی محلات (نمونه موردی: مقایسه سه مسجد در محلات تاریخی، میانی و نوساز شیراز)"، که به راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در شهریور ماه ۱۳۹۵ در دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز دفاع شده است.

چکیده

مقدمه: بحران هویت یا احساس بی‌هویتی به‌عنوان یکی از بحران‌های زندگی انسان امروز در بسیاری از قلمروهای آن و غالب جوامع مشاهده می‌شود. در واقع، لزوم توجه به هویت در سطح سکونت‌گاه‌های انسانی را می‌توان در نابسامانی‌های هویتی امروز یافت که تهدیدی برای بقا و پایداری محیط مصنوع است زیرا که این نابسامانی‌ها می‌تواند تمام ارزش‌های جامعه را از بین ببرد و محیط پیرامون را فاقد هویت و تصویر ذهنی آن کند و پیامدهایی ناخواسته را بر پیکره حیاتی شهر وارد آورد. از این‌رو، امروزه هویت‌بخشی محلات و سکونت‌گاه‌های انسانی به‌عنوان مقدمه موضوع تقسیمات کالبدی شهر و چگونگی ابعاد و سلسله‌مراتب آن، به ضرورتی عمده در مباحث برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است.

هدف: هدف این پژوهش بررسی و مقایسه نقش مؤلفه‌های کالبدی مساجد بر هویت‌مندی کالبدی محلات و درنهایت، دست‌یابی به راهبردهای مناسب کالبدی-فضایی هویت‌بخش در محلات، متناسب با بافت تاریخی، میانی و نوساز آن‌ها و با تأکید بر نقش مسجد محله است.

روش: این مطالعه از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و از نوع پژوهش‌های کاربردی است. در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای برای گردآوری داده‌های نظری و از ابزار پرسش‌نامه برای گردآوری داده‌های پیمایشی و از نرم‌افزار SPSS جهت تحلیل داده‌ها استفاده شده است. جامعه آماری خانوارهای ساکن در شهر شیراز است که با استفاده از فرمول کوکران و با اشتباه مجاز ۵ درصد تعداد نمونه ۳۷۶ نفر برآورد شده است. برای ارائه راهکارها از متخصصان و کارشناسان پرسشگری صورت گرفته است و با بهره‌گیری از روش SWOT و همچنین، کمی‌سازی آن توسط روش AHP، راهکارهای مناسب کالبدی-فضایی ارائه شد.

نتیجه‌گیری: درنهایت، بر اساس نتایج بدست آمده از پژوهش برای تقویت هویت کالبدی محلات با استفاده از مؤلفه‌های کالبدی مساجد، در بافت درونی راهبرد رقابتی، در بافت میانی راهبرد محافظه‌کارانه و در بافت بیرونی راهبرد تهاجمی مورد نیاز است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۱۲

تاریخ داوری: ۱۳۹۹/۰۳/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۳/۰۷

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

DOI:
10.30495/jupm.2020.4144

واژه‌های کلیدی:

هویت، محله، مسجد، SWOT، AHP.

* نویسنده مسئول: شیمای کشاورزی

نشانی: کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، ایران.

تلفن: ۰۹۱۷۷۳۳۴۶۰۳۴

پست الکترونیکی: shima.keshavarzi69@gmail.com

مقدمه

یکی از ویژگی‌های مؤثر بر حیات جمعی و روابط اجتماعی، تعلق فرد به مکان خاصی است. مکانی که شخص مهم‌ترین اوقات زندگی خود را در آن جهت سکونت یا اشتغال می‌گذراند (۱). این احساس تعلق در یک بازه زمانی طولانی موجب ایجاد هویت برای مکان شده و توسعه هویت با توجه به هم‌افزایی حس تعلق ساکنان، سبب شکل‌گیری تصویر مکان می‌شود. مکانی با هویت محلی «خوب» می‌تواند بر ذهن افراد در ساخت تصویر مکان تأثیر گذاشته و این پیوند به ارتقاء کیفیت زندگی در شهر، محلات و خیابان‌ها کمک خواهد کرد (۲). نداشتن احساس تعلق به مکان از نبود هویت در محیط نشأت می‌گیرد و این بی‌هویتی سبب شده است تا امروزه وابستگی اشخاص به محلات کمتر و در نتیجه مهاجرت و تغییر مکان برای آن‌ها ساده‌تر باشد (۳۲). هویت مکان به واسطه دو عامل ایجاد می‌شود؛ یکی عناصر کالبدی و بصری محیط مانند عناصر پدیداری که یک مکان را از مکان‌های دیگر متمایز می‌کند و دیگر مجموعه‌ای از عوامل ادراکی که شامل دیده‌ها، خاطره‌ها، احساسات و تجربیات شخص از مکان است. این دو عامل ابتدا موجب تصویر مکان در ذهن و در پی آن ایجاد هویت مکانی می‌شود (۱۵). از این رو، بررسی و ارزیابی هویت‌مندی مکان مستلزم بررسی توأمان مؤلفه‌های کالبدی هویت مکان و تأثیرات آن‌ها بر عوامل اجتماعی هویت و ایجاد حس تعلق مکان است. از گذشته‌های دور مسجد از مهم‌ترین عناصر هویت‌بخش محله به لحاظ کالبدی بوده است. در تاریخ شهرهای اسلامی سه عنصر اصلی محله، مسجد و بازار همواره نقش کلیدی و تعیین‌کننده در رشد و تکامل این شهرها داشته‌اند. در این میان مساجد محله‌ای به‌عنوان فضایی عمومی با رویکردهای متعدد کالبدی همواره دارای نقشی کلیدی در شکل‌گیری مراکز محلی در شهرهای اسلامی بوده‌اند. در روند مدرنیزاسیون شهر، مساجد به‌عنوان یک عنصر هویت‌ساز در درجه دوم اهمیت قرار گرفتند، به‌گونه‌ای که امروزه مساجد و ویژگی‌های کالبدی آن‌ها به لحاظ اصول شهرسازی هم از نظر تعداد و هم از نظر شکل توزیع در شرایط مناسبی نیستند (۸). مرکز محله و مسجد به‌عنوان عنصر شاخص محله‌ای رنگ‌باخته و در ظاهر، تنها قرارگیری مساجد در تقاطع‌های اصلی و پررفت‌وآمد، معیار اساسی در انتخاب مکان استقرار مساجد در نظر گرفته شده است. مساجد دیگر مرتفع‌ترین بناهای شهر نیستند و اثر مستقیم آن‌ها بر مردم در حال تضعیف بوده و با از دست دادن رابطه خود با ساختار شهر و محلات، عملکرد آن‌ها در هویت کالبدی محلات نیز روبه‌زوال است (۲۰). این ایرادات ساختاری سبب شده تا ویژگی سنتی محله از بین رفته و ارزش‌هایی همچون روابط همسایگی

کم‌رنگ و حتی در برخی از موارد اسم‌های جدید مانند فاز، بلوک و ... جایگزین اسم محله شده باشد (۲۴).

مساجد در گذشته ریتم شهری را کنترل و ویژگی خود را منعکس می‌کردند، اما اکنون افق شهری محدبی که برجسته‌ترین نقاط آن مساجد بودند جای خود را به منحنی مقعری داده است که در زیر آن، مساجد به ابنیه‌ای کوتاه و بی‌اهمیت بدل گشته‌اند. اندازه و محل استقرار مساجد مفهوم خود را در ارتباط با دسترسی و رعایت مقیاس در سلسله‌مراتب تقسیمات کالبدی از دست داده و مساجد در موقعیت‌های گوناگون و در مقابل مخاطبان گوناگون عمدتاً در یک شکل و عملکرد ثابت ساخته شده و به همین دلیل نتوانسته به بسیاری از نیازهای ساکنان محل پاسخ دهد و در نتیجه نقش مساجد محله‌ای در شکل‌گیری هویت کالبدی محلات تضعیف شده است (۳). به نظر می‌رسد تضعیف مساجد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نمادهای هویت محلات در جامعه اسلامی ما، موجب بی‌هویتی و عدم حس تعلق ساکنان به محله خواهد شد. این بحران هویت و اهمیت شناخت، حفظ و توسعه هویت‌های شهرسازی و معماری موجب شده تا دولت جمهوری اسلامی ایران در ماده ۱۳۷ قانون برنامه سوم توسعه کشور، وزارت مسکن و شهرسازی را موظف به انجام پژوهش‌هایی کند که بتواند به شناسایی و حفظ هویت‌های شهری کشور کمک کند (۲۰).

این پژوهش در راستای شناسایی ابعاد این بحران و ارائه راهکار جهت برون‌رفت از آن، نقش مساجد در ایجاد هویت مکان در سه محله شیراز را موضوع پژوهش قرار داده است. شهر شیراز به دلیل پیشینه تاریخی و مذهبی و همچنین بافت فرهنگی محلات و خلق و خوی ویژه شهروندان از گذشته واجد تصویری بین‌الذنهانی بوده که باعث هویت‌مندی محلات آن می‌شود. با وجود این، در سال‌های اخیر به دلیل گسترش سریع و بدون مطالعه، محله‌ها دچار تغییراتی شده‌اند که در نهایت، به از دست رفتن هویت آن‌ها و در نتیجه کاهش تعلقات شهروندان به محلات ختم شده است. تغییرات یاد شده تحت تأثیر تغییر روش‌های معیشتی، عدم حفظ تعادل بین متغیرهای اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی، همین‌طور طراحی‌های عموماً اتومبیل‌محور و مهاجوریت طرح‌های پیاده‌محور منجر به نوعی گسست کالبدی در سطح محلات، ناکارآمدی آن‌ها و افول حیات و سرزندگی شهری شده است (۱). اعمال سیاست‌های شهری نادرست در کلان‌شهر شیراز تحت تأثیر غلبه شهرسازی مدرن بر شهرسازی ایرانی-اسلامی، غلبه عوامل مادی بر معنوی و توجه بیش‌تر به خودرو به‌جای انسان سبب شده است تا هویت کالبدی محلات این شهر با خطر فراموشی مواجه باشند. از همین رو به نظر می‌رسد شهر شیراز نمونه‌ای ویژه برای پژوهشی

با توجه به نقش مسجد در ارتباط با هر یک از مساجد مورد مطالعه کدامند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر پژوهش‌های گوناگونی در ارتباط با مؤلفه‌های هویت محلات در شهرهای امروزی صورت گرفته است. از میان پژوهش‌های انجام گرفته می‌توان به مقاله «تحلیلی بر عوامل کالبدی مؤثر بر حس تعلق به مکان در مرکز قدیمی شهر سبزوار» اثر دانش پور و همکاران (۱۳۹۷) اشاره کرد. ایشان در این مقاله عوامل کالبدی مؤثر بر حس تعلق به مکان را مورد بررسی قرار داده و دریافته‌اند که سه هنجار «دید و منظر»، «شخصیت کالبدی منحصربه‌فرد» و «تنوع و جذابیت» نسبت به سایر عوامل کالبدی همبستگی بیش‌تری با حس تعلق به مکان مورد مطالعه دارند و «انعطاف‌پذیری» از میزان همبستگی پایین‌تری نسبت به سایر عوامل برخوردار است. افزون بر این، شکور و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «نقش ساختار کالبدی شهرها بر شکل‌گیری همبستگی اجتماعی در محلات شهری: محله قصرالدشت شیراز» به بررسی ارتباط ساختار کالبدی شهرها و همبستگی اجتماعی در محلات شهری پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تأثیر مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی و رابطه آن‌ها با ساختار کالبدی معنادار است. هم‌چنین، از میان ۴ مؤلفه همبستگی اجتماعی، وحدت اجتماعی، مشارکت و احساس تعلق؛ وحدت اجتماعی بیش‌ترین تأثیر را بر همبستگی اجتماعی دارد و در محله‌هایی که مناسبات اجتماعی در طول سالیان به واسطه روابط چهره به چهره میان ساکنان شکل گرفته است، درجه بالاتری از اعتماد و امنیت، کنش متقابل، همبستگی و انسجام اجتماعی وجود دارد. برکات و اینجی الچریف^۱ (۲۰۱۹) در مقاله «شناسایی جنبه‌های کالبدی هویت محلی با استفاده از رویکرد ترکیبی کمی و کیفی، نمونه موردی: منطقه سوق الخواجات^۲» به بررسی جنبه‌های کالبدی هویت محلی پرداخته‌اند. این پژوهش روشی را برای بررسی هویت محلی با استفاده از ترکیب رویکردهای کمی و کیفی پیشنهاد کرده و نتیجه می‌گیرد که هویت محلی به‌وسیله عناصر کالبدی محیط تقویت می‌شود. عواملی نظیر موقعیت مکان، الگوها، سبک‌های معماری و نشانه‌ها مؤلفه‌هایی هستند که می‌توانند در درک بهتر چگونگی شکل‌گیری، تقویت و یا تضعیف هویت محلی کمک کنند. در پژوهش‌های یاد شده و هم‌چنین، سایر پژوهش‌های صورت گرفته

آسیب‌شناختی از منظر هویت محله‌ای باشد.

برای انجام این پژوهش با توجه به تفاوت هویت‌مندی محلات از حیث سال تأسیس، سطح اجتماعی و اقتصادی ساکنان و سازمان فضایی، سه محله در سه بافت مرکزی، میانی و جدید انتخاب و مورد مطالعه واقع شده است؛ ۱. محله سنگ سیاه یکی از محله‌های منطقه هشت شیراز بوده و در جنوب غربی بافت تاریخی آن قرار دارد. مسجد مشیرالملک در این محله و در بازارچه ارمنی‌ها قرار داشته و با توجه به تأثیر آن در هویت محله به‌عنوان نمونه موردی در محلات قدیمی انتخاب شده است. ۲. مسجد امیرالمؤمنین (ع) در محله پاسداران و در بافت میانی، در حدفاصل توسعه جدید شهر و هسته تاریخی (به‌ویژه در نیم‌قرن اخیر) قرار دارد. از نظر سیمای کالبدی، محله پاسداران تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای با بافت قدیمی دارد. الگوی شبکه‌بندی منظم و نسبتاً عریض، نوع مصالح متفاوت ساخت، تعداد طبقات و الگوی از پیش برنامه‌ریزی‌شده در این محدوده بارز و مشهود است. ۳. مسجد امام رضا (ع) در شهرک بهشتی، منطقه ده شیراز که از مناطق تازه تأسیس بوده، واقع است. بررسی‌های ابتدایی در انتخاب نمونه موردی نشان از آن دارد که مسجد مذکور از لحاظ کالبدی در محله بهشتی شاخص بوده و هم‌چنین، به لحاظ عملکردی از مساجد محله‌ای فعال است. از این رو، به‌عنوان نمونه موردی در محلات با بافتی نو در نظر گرفته شده است.

هدف کلی این پژوهش با توجه به دغدغه نگارندگان، بررسی نقش مساجد در شکل‌گیری هویت کالبدی محلات بوده که شامل اهداف فرعی از این قبیل می‌شود؛ ۱. بررسی نقش مؤلفه‌های کالبدی مساجد مورد مطالعه در شکل‌گیری هویت کالبدی محلات آن‌ها. ۲. مقایسه میزان اثرگذاری مساجد مورد مطالعه در شکل‌دهی هویت کالبدی محلات ۳. اولویت‌بندی راهکارهای مناسب کالبدی- فضایی هویت‌بخش در محلات مورد مطالعه با تأکید بر نقش مسجد محله. برای رسیدن به این اهداف کانون تمرکز پژوهش بر مبنای پاسخ به این پرسش قرار گرفته است که نقش مساجد در شکل‌گیری هویت کالبدی محلات چگونه است؟ در این راستا سؤالات فرعی ذیل نیز مطرح می‌شوند؛ ۱. مؤلفه‌های کالبدی مساجد مورد مطالعه در شکل‌گیری هویت محلات آن‌ها چه نقشی دارند؟ ۲. میزان اثرگذاری مساجد مورد مطالعه در شکل‌دهی به هویت کالبدی محلات آن‌ها چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند؟ ۳. راهبردهای کالبدی- فضایی مناسب برای هویت‌بخشی به محلات شهری

² -Detecting the physical aspects of local identity using a hybrid qualitative and quantitative approach: The case of Souk Al-Khawajat district.

¹ -Barkat & Ingi Elcherif

خاطرات، عواطف، دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، ترجیحات، مفاهیم و ایده-آل‌های انسان در محیط‌های متنوع فیزیکی است (۱۴). نظریات ارائه‌شده در مورد اجزاء هویت مکان را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: ۱. منظر عینی مانند دید و منظر، ریخت مکان، چگونگی چیدمان فضای مؤثر بر نظم فعالیت‌ها و مقیاس. ۲. منظر ذهنی شامل مواردی از قبیل تصورات مردم از مکان زندگی خود، خاطرات، امنیت، قدمت و سابقه تاریخی (۲۱).

مؤلفه‌های کالبدی هویت مکان

بررسی نظریات اندیشمندان گوناگون حوزه شهرسازی و علوم محیطی نشان می‌دهد که محققان بسیاری به هویت مکان و عوامل کالبدی مترتب بر آن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم اشاره داشته‌اند. از نظر لینچ فضا باید هویتی قابل ادراک داشته و قابل شناسایی و به‌یادماندنی باشد تا حس مکان ایجاد کند. این نوع حس مکان می‌تواند حس تعلق را به همراه داشته باشد (۱۷). متمایز بودن، سادگی فرم، استمرار، تسلط، روشنی نقاط تقاطع (مفاصل)، تنوع حاکی از جهت‌ی خاص، عرصه دید، آگاهی بر حرکت، عوامل گروهی و نام‌ها عوامل کالبدی هستند که از نظر لینچ بر هویت و حس تعلق مکان تأثیرگذارند (۱۸). به باور نوربرگ شولتز^۱ برای اینکه فرد به مکان مشخص تعلق راستین داشته باشد، باید دو عمل جهت‌یابی و این‌همانی‌سازی به‌درستی توسعه یابد (۳۱). محصور بودن، مرز، مرکزیت، کثرت در عین وحدت، تراکم، تداوم، مقیاس انسانی عوامل کالبدی موردنظر شولتز است (۳۰). راپاپورت^۲ نمادها، سمبل‌های فرهنگی-اجتماعی و مبلمان شهری را از عوامل مؤثر بر هویت‌مندی مکان می‌داند. فریتز استیل^۳ حس مکان هر محیط را بسته به نحوه ارتباط انسان با آن محیط دانسته و این ارتباط را متأثر از عواملی نظیر اندازه مکان، درجه محصور بودن، تضاد، تناسب، مقیاس انسانی، فاصله، بافت، رنگ، بو، صدا، تنوع بصری، هویت، امنیت و سرزندگی می‌داند (۷). از نظر ماریو بونیتو^۴ حس تعلق و هویت مکان، رابطه شناختی و رفتاری مثبتی است که افراد در طول زمان با محیط فیزیکی و اجتماعی خود برقرار می‌کنند که این امر به‌وسیله عواملی نظیر تسهیلات، تناسب مکان با عملکرد و زمینه، پایداری، مشخصات بصری تأمین می‌شود (۴). از این‌رو، با بررسی نظریه‌های مرتبط با هویت مکان و استخراج عوامل کالبدی مؤثر بر هویت‌مندی مکان از دید نظریه‌پردازان هویت، می‌توان شاخص‌های کالبدی هویت محله را در دودسته عینی و ذهنی در جدول ۱ جمع‌بندی کرد.

در زمینه هویت مکان با نگاهی کلی به ابعاد و مؤلفه‌های هویت پرداخته شده و به ارتباط مسجد با هویت کالبدی محلات در شهرهای امروزی و نقش مسجد در شکل‌گیری این نوع هویت توجهی نشده است. به بیان دیگر، پژوهشی که در آن به گونه مستقیم به اهمیت مسجد و مؤلفه‌های کالبدی آن به عنوان عنصر هویت بخش محلات پرداخته شده باشد، صورت نگرفته است. با توجه به اهمیت مسجد در شکل‌گیری و هویت محلات شهرهای اسلامی و کمرنگ شدن این موضوع در توسعه‌های جدید، این پژوهش می‌تواند با بررسی جنبه‌های کالبدی مساجد در تقویت و بهبود نقش آن‌ها در هویت بخشی محلات مؤثر باشد.

تعاریف و مفاهیم

هویت: واژه هویت یا "Identity" ریشه در زبان لاتین دارد و به معنای تمایز است که با مرور زمان، سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد. لینچ^۱ مفهوم هویت را در معنای ساده یعنی مکان تعریف می‌کند. هویت یعنی حدی که یک شخص می‌تواند یک مکان را به‌عنوان مکانی متمایز از سایر مکان‌ها شناسایی کند، به‌گونه‌ای که شخصیتی منحصر به فرد داشته باشد (۲۱).

محله: کُرپات بر این باور است که محله، واحد فیزیکی و اجتماعی با سازمان‌های اجتماعی بوده که بزرگ‌تر از خانواده و کوچک‌تر از شهر است. محله ناحیه‌ای است که آشنایی با آن باعث آسودگی خاطر بوده و هرچه شخص به‌طرف لبه‌های آن می‌رود، آشنایی او با مردم و مکان‌ها کمتر می‌شود (۱۹).

دیدگاهها و مبانی نظری مرتبط با هویت مکان (محله)

شکل‌گیری هویت مکان یک فرایند پیچیده مکانی-اجتماعی در حوزه شهرشناسی بشمار می‌رود (۲۷) و در توضیح آن باید بدانیم که چگونه مردم جایی که در آن زندگی می‌کنند را درک و بازگو کرده و به چه روش‌هایی هویت‌ها و باهمستان‌های خود را معرفی می‌کنند (۶). بخشی از شخصیت وجودی هر انسان که هویت فردی را می‌سازد، مکانی است که او خود را با آن شناسایی می‌کند و به دیگری می‌شناساند. وی هنگامی که درباره خود فکر می‌کند، خود را متصل به آن مکان دانسته و آن را بخشی از خود برمی‌شمارد (۲۱). به باور پروشانسکی^۲ هویت مکان به معنی وابستگی عاطفی قوی فرد به یک مکان ویژه است. این وابستگی بر اساس درک و شناخت فرد از محیط بوده و این شناخت‌ها شامل

4- Rapaport

5- Fritz Steel

6- Mario Bonaiuto

1- Lynch

2- Proshansky

3- Norberg schultz

جدول ۱- شاخص‌های هویت کالبدی محله از دیدگاه نظریه پردازان

منابع	شاخص‌ها	
	ذهنی	عینی
Lynch, 2005	• عناصر شاخص و نمادها و نشانه‌ها	• خدمات روزانه در دسترس
Naghizadeh, 2008	• قدمت و سابقه تاریخی	• مقیاس انسانی
Naghizadeh, 2007	• خیابان‌های آرام و ایمن	• جدا بودن عرصه‌های گوناگون محله
Komeili, 2008	• حفظ ایمنی و امنیت فرد و امنیت در شب	• برآورده ساختن نیازهای ساکنان در ارتباط با خدمات محله
Rahimiun, 2011	• فضاهای خاطره‌انگیز محله	• فاصله از محل سکونت افراد تا خدمات محله
Davodpour, 2005	• انطباق خوب فرم و عملکرد	• امکانات تفریحی محله و چگونگی گذران اوقات فراغت در محله
Hayati, 2010	• عوامل سازنده تصویر ذهنی افراد شامل: راه، لبه، گره، نشانه، حوزه	• ویژگی‌های جغرافیایی و طبیعی
Grant, 2006	• خوانایی (نمایی و دعوت‌کنندگی، جهت‌یابی و موقعیت‌سنجی)، نفوذپذیری، درهم‌تنیدگی	• برخورداری از سلسله‌مراتب دسترسی، عملکردی و فضایی
Campbell, 2009	• استخوان‌بندی محله، ساختار فضایی مناسب عناصر تداوم‌بخش، مرزبندی و قلمرو محله	• وجود محل‌گردهمایی
Hernandez, 2007	• دنجی و خودمانی بودن	• محصوریت مناسب
		• سهولت دسترسی به امکانات جمعی

منبع: نگارندگان با برداشت از مبانی نظری

به‌وسیله مسجد آن متمایز کرد. در کنار مسجد محله اتفاقات مهم محله‌ای شکل می‌گیرد؛ مثلاً مسجد شناسه‌ای است که مردم از آنجا آدرس خانه‌ها را مشخص نموده و سعی می‌کنند هرروز از جلوی آن عبور کنند. از این‌رو، محل تجمع و دیدارهای خواسته و ناخواسته اهل محل بوده و مرکز محله با تجمع سایر فعالیت‌های موردنیاز محله در کنار مسجد شکل می‌گیرد. به این ترتیب مسجد به صورت یک عنصر پایدار در محله جا افتاده و جای خود را تا ابد در مرکز محله خوش می‌کند (۱۰). با توجه به مطالب فوق و مرور نظریه‌های مرتبط با هویت کالبدی محله و تعمیم مؤلفه‌های آن به مسجد، شاخص‌های کالبدی مسجد که سبب تقویت هویت‌مندی محله می‌شوند در جدول ۲ جمع‌بندی شده است.

مؤلفه‌های کالبدی مسجد مؤثر بر هویت محله:

مساجد محله‌ای نقشی تعیین‌کننده و محوری در محلات مسکونی دارند. همان‌گونه که در غرب و در واحدهای همسایگی پری، مدرسه هسته اصلی و عامل تعیین‌کننده ابعاد یک بخش مسکونی بشمار می‌آید، در یک شهر اسلامی مسجد این نقش را ایفا می‌کند (۲۵). جایگاه کالبدی و نقش مساجد محله‌ای نسبت به هر محله همچون جایگاه و نقش جامع در الگوی کلی شهر است. از نظر موقعیت قرارگیری، مساجد در قالب ساختار اصلی محله قرار گرفته و از مهم‌ترین اجزای سازنده این ساختارند. مسجد هر محله شاخصی برای محله خود است، به‌گونه‌ای که می‌توان هر محله را

جدول ۲- شاخص‌های مرتبط با مؤلفه کالبدی مسجد مؤثر بر هویت محله

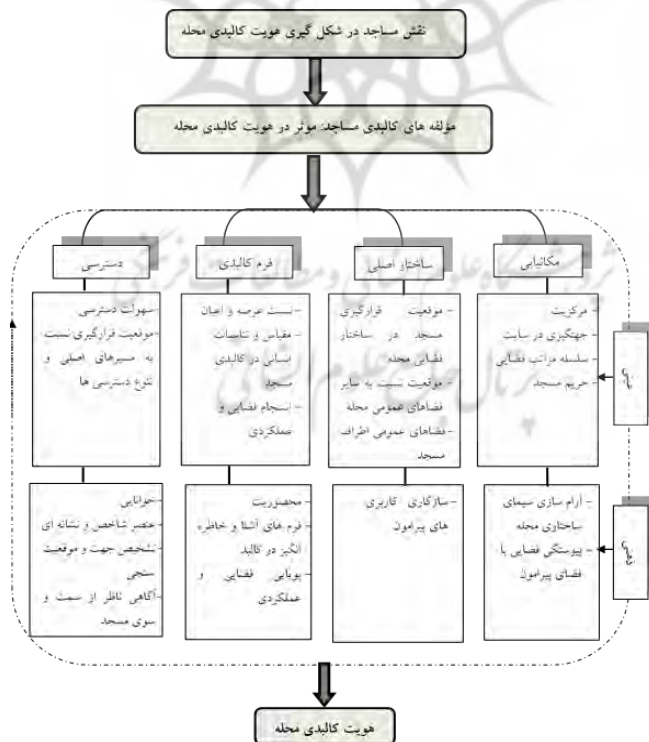
منابع	شاخص	
	ذهنی	عینی
Saghapour&N asr,2009	• خوانایی، عنصر شاخص و نشانه‌ای	• امکان بهره‌گیری از مسجد در تمامی نقاط محله و سهولت دسترسی
Naghizadeh, 2008	(آدرس پذیری، تشخیص جهت و موقعیت	• مکان‌یابی مسجد (مرکزیت، جهت‌گیری در سایت، نفوذپذیری،
Naghizadeh,2 007	آگاه ناظر از رسیدن به مسجد)	سلسله‌مراتب فضایی، توسعه‌پذیری)
Hayati,2010	• سازگاری مسجد با کاربری‌های	• موقعیت قرارگیری مسجد در ساختار فضایی محله
Pourjafar,2 002:75-90	پیرامون	• مقیاس و تناسب انسانی در کالبد مسجد
Zamrashidi,19 95	• پیوستگی فضایی با فضای پیرامون	• موقعیت قرارگیری نسبت به مسیرهای اصلی و تنوع دسترسی‌ها
	• پویایی فضایی به لحاظ عملکردی	• وجود فضای عمومی اطراف مسجد و موقعیت قرارگیری مسجد نسبت
	• بهره‌گیری از فرم‌های آشنا و	به سایر فضاهای جمعی
	خاطره‌انگیز در کالبد و نمای مسجد	• تناسب ابعاد توده و فضا مسجد با توان ادراکی انسان در حالت پیاده
	• آرام‌سازی سیمای ساختاری	• انسجام فضایی - مکانی
	محلات	
	• پویایی فضایی- مکانی	

منبع: نگارندگان با برداشت از مبانی نظری

عینی (به‌وسیله برداشت میدانی) و هم از بعد ذهنی (از دیدگاه ساکنان به‌وسیله پرسش‌نامه) مورد بررسی قرار گیرد.

مواد و روش پژوهش مدل مفهومی

همان‌گونه که در نمودار ۱ پیداست، برای دستیابی به اهداف پژوهش باید ویژگی‌های مساجد مورد مطالعه هم از بعد

نمودار ۱- مدل مفهومی پژوهش

منبع: نگارندگان با برداشت از مبانی نظری

کالبدی محلات به‌ویژه در سه محله سنگ سیاه، پاسداران و بهشتی ارائه می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و به لحاظ کاربرد از نوع پژوهش‌های کاربردی است. برای دست‌یابی به اطلاعات مربوط به شاخص‌های عینی روش پیمایش میدانی به کار گرفته شده و ابزار گردآوری داده‌های مربوط به شاخص‌های ذهنی، پرسش‌نامه و مصاحبه با افراد ساکن در محلات مورد مطالعه بوده است. هم‌چنین، به‌منظور ارائه راهکارهای مناسب با استفاده از روش پیمایشی از متخصصان حوزه برنامه‌ریزی شهری، طراحی شهری و برنامه‌ریزی اجتماعی بهره گرفته شد. جامعه آماری برای انجام پرسشگری در ارتباط با نقش مسجد در ارتقا هویت محله‌ای، شامل خانوارهای ساکن در شهر شیراز است که بر اساس سرشماری نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۰ و با استفاده از فرمول کوکران و با اشتباه مجاز ۵ درصد تعداد نمونه ۳۷۶ نفر برآورد شده است. در این پژوهش شهر شیراز بر اساس تاریخچه شکل‌گیری و ویژگی‌های بافت به سه محدوده بافت درونی (تاریخی)، بافت میانی و بافت بیرونی (نوساز) تقسیم‌بندی شد. با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، سه محدوده به گونه تصادفی از میان بافت‌های ذکر شده انتخاب و در نهایت جایگاه مسجد اصلی آن محلات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به‌منظور سنجش پایایی، تعداد ۳۰ پرسش‌نامه تکمیل شده و شامل ۷ سؤال چندگزینه‌ای و ۲۷ سؤال با طیف لیکرت ۵ درجه در نرم‌افزار SPSS وارد شد و برای بررسی پایایی سایر بخش‌های پرسش‌نامه از شیوه همسانی درونی (آلفای کرونباخ) استفاده شد. با ضریب اطمینان ۹۵ درصد، ضریب آلفای کرونباخ برای این بخش از پرسش‌نامه برابر با ۰/۸۲۴ به دست آمد که نشان می‌دهد پایایی بالایی وجود دارد. هم‌چنین، در راستای ارائه راهکارها از متخصصان و کارشناسان مرتبط با هویت کالبدی و عوامل مؤثر بر آن، پرسشگری صورت گرفت و با بهره‌گیری از روش سوات و هم‌چنین، کمی‌سازی آن توسط روش AHP، راهکارهای مناسب برای ارتقا جایگاه هر مسجد در تقویت هویت محله‌ای در بافت‌های مورد مطالعه، بررسی شدند. با توجه به این که این پژوهش دو رویکرد گوناگون را دنبال می‌کند، برای تحلیل یافته‌های بدست آمده از پرسشگری از ساکنان پردازش داده‌ها به‌وسیله روش‌های آماری و با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام شد. در نهایت، به‌منظور وجود روابط معنادار میان متغیرهای مستقل و متغیرهای وابسته از آزمون‌های آماری

با توجه به گوناگونی معیارهای مورد بررسی در روند مطالعه، پژوهش در پنج مرحله صورت می‌پذیرد.

۱. مرحله نخست با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و اسنادی، مفاهیم هویت، محله، هویت محله، مسجد و ... و سابقه و پیشینه پژوهش استخراج و چارچوب نظری پژوهش تدوین گردید.

۲. مرحله دوم به بررسی و مطالعه ساختار محلات و جایگاه مساجد در ساختار سه محله مورد مطالعه و خصوصیات کالبدی مساجد اختصاص یافته است. این مرحله، مبتنی بر مشاهدات میدانی، توسط نگارندگان انجام گرفته و مراد از انجام آن، شناسایی و مقایسه ویژگی‌های کالبدی مساجد سه محله است.

۳. مرحله سوم پژوهش بر بررسی نقش مساجد در هویت کالبدی سه محله مورد مطالعه از دیدگاه ساکنان آن‌ها مبتنی است تا نشان دهد که در کدام محله مسجد در نظر ساکنان محله نقشی مؤثرتر در هویت کالبدی محله آن‌ها دارد. معیارهای مورد سنجش در این بخش معیارهای مستخرج از مبانی نظری است. در این بخش با مراجعه به ساکنان محلات و توزیع تصادفی پرسش‌نامه مربوطه داده‌های مورد نظر به دست می‌آید. آمار گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزار Spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و همبستگی داده‌های مورد نظر بدست خواهد آمد.

۴. در مرحله چهارم به مقایسه تطبیقی نقش سه مسجد مورد مطالعه در هویت محلات آن‌ها با استفاده از روش تحلیلی SWOT پرداخته شده است. از آنجاکه فرآیند برنامه‌ریزی اغلب دربرگیرنده‌ی تعداد زیادی از معیارها و وابستگی‌های درونی آن‌هاست، ممکن است که استفاده از SWOT کافی نباشد؛ بنابراین، برای افزایش کارایی در فرآیند برنامه‌ریزی استراتژیک، مهم‌ترین راهکار پیشنهادی در این پژوهش، ادغام مدل SWOT با فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)^۱ است؛ زیرا AHP از جمله روش‌هایی است که برای کمی‌سازی عوامل SWOT و امکان ارزیابی موقعیت‌های تصمیم‌گیری با SWOT، شرایط لازم را فراهم می‌آورد. در این ترکیب SWOT چهارچوب پایه‌ای فراهم می‌کند که درون آن، تحلیل موقعیت تصمیم‌گیری انجام می‌شود و AHP در انجام هرچه تحلیلی‌تر کردن آن کمک می‌کند و اهمیت وزن هر عامل نیز به‌صورت کمی قابل محاسبه و رتبه‌بندی می‌شود. (۲۸).

۵. در مرحله پنجم با استفاده از خروجی مرحله چهارم، پیشنهادها و راهکارهایی جهت تقویت نقش مساجد در هویت

1- Analytic Hierarchy process

متغیرهای سنجش هویت محله (احساس تعلق به محله، مشارکت در امور محله، حضور پذیری در محله، احساس امنیت در شب و ...)، متغیرهای مربوط به نقش مسجد و هویت محله (نقش مسجد در امنیت محله، تأثیرگذاری بر احساس تعلق به محله، فراهم‌سازی بستری برای رویدادها در محله و...)، متغیرهای معرف نقش مسجد در هویت کالبدی محله (جایگاه مسجد در موقعیت سنجی و جهت‌یابی در محله، نماد یا نشانه شاخص بودن مسجد، دسترسی به مسجد، قرارگیری در استخوان‌بندی اصلی محله، معماری مسجد و ...)

همانند آزمون تحلیل واریانس (ANOVA) استفاده شد. به‌منظور تدوین راهبردها پرسش‌نامه‌ای بر اساس نظرات کارشناسان با توجه به روش SWOT تدوین و در اختیار آن‌ها قرار داده شد تا نظرات خود را به‌منظور وزن دهی به هر یک از زیرمجموعه‌های SWOT مشخص نمایند و درنهایت، وزن هر یک از راهبردها به‌وسیله روش AHP مشخص گردید. متغیرهای واردشده در این پژوهش که در سؤالات پرسش‌نامه نیز منعکس شده‌اند، قابل تقسیم به چند دسته بوده که شامل موارد زیر می‌باشد: متغیرهای اقتصادی- اجتماعی (جنسیت، تابعیت، وضعیت تأهل، سن، میزان تحصیلات، مدت اقامت)،

محدوده مورد مطالعه

جدول ۳- موقعیت مکانی و سیمای کالبدی مساجد

نام و مشخصات	سیمای کالبدی مساجد	موقعیت مکانی مساجد
مسجد مشیرالملک واقع در بازارچه ارمنی‌ها در محله سنگ سیاه با بافت تاریخی و درون		
مسجد امیرالمؤمنین واقع در محله پاسداران با بافت میانی		
مسجد امام رضا واقع در شهرک بهشتی با بافت نوساز و جدید		

منبع: برداشت میدانی نگارندگان، ۱۳۹۵

مرتبط دارند. در جدول ۴ ویژگی‌های مساجد به تفکیک با توجه به شاخص‌های عینی مستخرج از مبانی نظری ارائه شده است.

مقایسه ویژگی‌های کالبدی مساجد مورد مطالعه

مساجد مورد مطالعه با توجه به وضع موجود و تاریخچه و بستر شکل‌گیری آن‌ها نقش‌هایی متفاوت در سیمای کالبدی محلات

جدول ۴- مقایسه وضعیت موجود مساجد مورد مطالعه

معیارها	مسجد مشیرالملک	مسجد امیرالمؤمنین	مسجد امام رضا (ع)
مرکزیت	قرارگیری در مرکزیت	عدم قرارگیری در مرکزیت	قرارگیری در مرکزیت
سلسله مراتب فضایی	وجود یک ساختار	نامناسب بودن ساختار	عدم وجود یک ساختار
آرام سازی سیمای	آرام سازی سیمای گذر سنگ	عدم ترکیب مناسب با	ایجاد یک ریتم مناسب در
ساختاری محله	سیاه	سیمای کالبدی محله	خط آسمان محدوده اطراف مسجد
پیوستگی با فضای پیرامونی	پیوستگی بین مسجد و فضاهای مجاور	عدم پیوستگی کالبدی بین مسجد و عناصر مجاور مسجد	عدم پیوستگی مسجد با محیط کالبدی پیرامونی
موقعیت قرارگیری در ساختار فضایی محله	هم جوار با گذر اصلی محله و قرارگیری در مرکز محله	قرارگیری مسجد در کوچه- های محله و عدم مکان گزینی مناسب در ساختار محله	قرارگیری مسجد در مرکز محله و شکل دهی به ساختار فضایی محله
موقعیت نسبت به سایر فضاهای عمومی	هم جوار با فضاهای عمومی محله و ترکیب با آن ها در تعریف ساختار فضایی محله	گسستگی بین فضاهای عمومی محله و مسجد	مجاورت مسجد با فضاهای عمومی محله
مقیاس و تناسبات انسانی در کالبد مسجد	رعایت مقیاس انسانی در طراحی مسجد	رعایت مقیاس انسانی در طراحی مسجد	رعایت مقیاس انسانی در طراحی مسجد
انسجام فضایی و عملکردی	انطباق عملکردی مسجد با کاربری های مجاور و ضعف در عملکرد مسجد	عدم هم خوانی مسجد با عملکرد قطعات مجاور	انطباق عملکردی مسجد با کاربری های مجاور
فرم های آشنا و خاطره انگیز در کالبد	استفاده از معماری ایرانی- اسلامی و بازگو کننده ماهیت مسجد	طراحی ورودی با معماری ایرانی- اسلامی مسجد	استفاده از گنبد در طراحی مسجد
سهولت دسترسی	دسترسی آسان به مسجد از مسیرهای منتهی به مسجد	دسترسی فرعی به مسجد	دسترسی از تمامی جهات محله به مسجد
خوانایی	خوانایی بالای مسجد در ارتباط با سایر عناصر موجود در محله	خوانایی پایین مسجد در ساختار محله	شاخص بودن مسجد در ساختار محله و خوانایی بالا
تشخیص جهت و موقعیت سنجی	آدرس دهی و موقعیت سنجی نسبت به مسجد در محله	عدم آدرس پذیری سایر عناصر محله نسبت به مسجد	موقعیت سنجی بالا نسبت به مسجد در ساختار محله

منبع: برداشت میدانی نگارندگان، ۱۳۹۵

بحث و ارائه یافته‌ها

تحلیل یافته‌های بدست آمده از پرسشگری از ساکنان

تکمیل پرسش نامه از سوی افراد تا حد بالایی تابعی از ویژگی های اجتماعی و فرهنگی حاکم بر محله های مورد مطالعه بوده است. سطح تحصیلات هر فرد عاملی مهم برای شکل گیری تصویری مطلوب در ذهنیت او از محل سکونتش است. در این راستا سطح تحصیلات افراد پاسخگو نشان می دهد که در حدود ۴۲ درصد از افراد در محله سنگ سیاه دارای سطح تحصیلات

زیر دیپلم و ۱۱ درصد بی سواد بوده اند که نشان می دهد افراد با سطح کیفیت زندگی پایین در این محدوده سکونت دارند؛ اما در دو محله دیگر، ۵۱ درصد و ۴۱ درصد افراد پاسخگو به ترتیب در محله پاسداران و شهرک شهید بهشتی دارای مدرک لیسانس می باشند. مدت اقامت هر فرد تأثیر قابل توجهی بر نقشه ذهنی او و در پی آن تصویر از محله و هویت محله دارد. نتایج حاکی از آن است که در محله سنگ سیاه با وجود قدمت بالای این محله، عمده افراد در بازه زمانی بین ۵ تا ۱۰ سال اقامت داشته اند. دلیل

این موضوع را می‌توان ناشی از جابه‌جایی افراد بومی از این محله به دنبال فرسوده‌شدن محدوده‌های مجاور و کاهش کیفیت محیطی و اجتماعی آن دانست. در محله پاسداران حدود ۳۸ درصد افراد بین ۱۰ تا ۲۰ سال سکونت دارند و در شهرک شهید بهشتی حدود ۳۹ درصد افراد بین ۵ تا ۱۰ سال حضور داشته‌اند. در ارتباط با شهرک شهید بهشتی به دلیل نوساز بودن ساختمان‌های این محدوده مدت اقامت افراد قابل توجه است. بررسی دلیل اصلی اقامت افراد پاسخگو به تفکیک محلات مورد مطالعه نشان می‌دهد بیش‌ترین فراوانی در محله سنگ سیاه مربوط به ارزان بودن قیمت زمین و مسکن است و وضعیت اجتماعی - کالبدی محله تأثیر بسیار کمی در انتخاب محله از سوی افراد داشته است. این موضوع تأثیر قابل توجهی بر ذهنیت افراد از محله و در نتیجه هویت محله دارد؛ اما این در حالی است که در شهرک شهید بهشتی و محله پاسداران محیط اجتماعی و کالبدی مناسب این محلات تا حد بالایی سبب جذب افراد به سکونت در این محیط شهری شده است.

به منظور سنجش هویت محلات مورد مطالعه و نقش مسجد در ایجاد هویت محله‌ای و هویت کالبدی از آزمون t استفاده شده است. جدول ۵ نشان می‌دهد که شهرک شهید بهشتی از نظر پاسخگویان دارای هویت بالاتر از حد متوسط است این در حالی است که در محله سنگ سیاه وضعیت هویت محله‌ای از نظر افراد پاسخگو از حد متوسط پایین‌تر است که این موضوع را تا حد بالایی می‌توان ناشی از افتراق در ویژگی‌های اجتماعی - اقتصادی محله دانست و از سوی دیگر ساختارهای موجود در نظام برنامه

ریزی سبب یک نوع از بی‌هویتی در محلات شهری شده است. این موضوع برای محله پاسداران نیز مشاهده می‌شود، اما در ارتباط با نقش مسجد در هویت محله‌ای در محله سنگ سیاه و شهرک شهید بهشتی، مساجد مشیرالملک و امام رضا (ع) تأثیر بیش‌تری بر ایجاد هویت محله‌ای در محدوده پیرامونی خود داشته‌اند؛ به گونه‌ای که از نظر پرسش‌شوندگان نقش مسجد مشیرالملک در ایجاد هویت محله‌ای متوسط رو به بالا و نقش مسجد امام رضا (ع) نیز به همین صورت اما با درصد بیش‌تری است. ارزیابی افراد پاسخگو در ارتباط با نقش مسجد در تقویت هویت کالبدی محلات نیز حاکی از آن است که مسجد مشیرالملک در سیمای کالبدی محله سنگ سیاه دارای نقش متوسط رو به بالا با میانگین ۳/۴۳ است. این موضوع را می‌توان ناشی از بسیاری از عوامل مانند در مرکزیت محله بودن مسجد، قرارگیری در گذر سنگ سیاه، فضای ورودی مسجد، وجود کاربری‌های متنوع و جاذب سفرهای محله‌ای و استفاده از معماری غنی ایرانی - اسلامی در طراحی مسجد دانست. هم‌چنین، این محله از محدوده‌های شکل‌دهنده هسته شهری شیراز بشمار می‌آید و مسجد در زمان تأسیس این محله محور اصلی شکل‌گیری محلات بوده است؛ اما در ارتباط با مسجد امیرالمؤمنین وضعیت متوسط رو به پایین است. مسجد امیرالمؤمنین یک قطعه از قطعات معمول و احاطه شده با قطعات مسکونی در یکی از مسیرهای فرعی محله پاسداران است؛ از این رو، چنین نتیجه‌ای دور از انتظار نیست، چراکه برای ایجاد هویت کالبدی توسط عناصر بارز می‌بایست از ابعاد گوناگون، این عناصر طراحی و مکان‌یابی شده باشند.

جدول ۵- نتایج آزمون مقایسه میانگین‌ها

مؤلفه	هویت محله			مسجد و هویت محله			مسجد و هویت کالبدی محله		
	میانگین	مقدار آماره	زمان	میانگین	مقدار آماره	سطح معناداری	میانگین	مقدار آماره	سطح معناداری
مسجد مشیرالملک	۲/۲۶	۸/۰۹	۲	۳/۱۹	۷/۶۷	۰/۰۲۱	۳/۴۳	۱۳/۵۶	۰/۰۰۲
مسجد امیرالمؤمنین	۳/۰۵	۱۶/۱۳	۳	۲/۴۸	۱۹/۸۶	۰/۰۰۰	۲/۲۸	۱۵/۲۲	۰/۰۰۱
مسجد امام رضا (ع)	۳/۱۴	۱۲/۴۵	۳	۳/۳۱	۱۵/۴۳	۰/۰۰۰	۳/۸۰	۱۷/۶۲	۰/۰۰۰

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

به منظور بررسی تفاوت بین نقش مسجد در هویت کالبدی محلات مورد مطالعه از آزمون واریانس یک عامله برای بررسی اختلاف میانگین بر اساس شاخص هویت، مسجد و هویت محله و مسجد و هویت کالبدی محله استفاده گردید. با توجه به جدول ۶ مقدار p-value آزمون برای هر سه شاخص کم‌تر از ۰/۰۵ است و بنابراین، در سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت که

بین متوسط شاخص‌های هویت محله، مسجد و هویت محله‌ای و مسجد و هویت کالبدی محله بین پاسخ‌گویان با موقعیت مساجد در محیط شهری تفاوت معناداری وجود دارد. این موضوع را می‌توان ناشی از ویژگی‌های گوناگون اجتماعی - اقتصادی و هم‌چنین، ویژگی‌های کالبدی مساجد دانست. بیش‌ترین مقدار هر

شاخص مربوط به مسجد امام رضا (ع) در شهرک شهید بهشتی است.

جدول ۶- نتایج آزمون ANOVA

هویت	مسجد و هویت محله	مسجد و هویت محله
۶/۵۴۱	۷/۲۴	۴/۴۲۱
۲	۲	۲
۰/۰۳۱	۰/۰۱۲	۰/۰۴۲
Chi-Square		
Df		
Asymp. Sig.		

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

یافته‌های بدست آمده از تحلیل سوات: در جدول

های ۷، ۸ و ۹ نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای مرتبط با ویژگی‌های مساجد و محدوده مجاور آن‌ها ارائه شده است.

جدول ۷- ماتریس سوات در ارتباط با نقش مسجد مشیرالملک در تقویت هویت کالبدی محله سنگ سیاه

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)	فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
• برخورداری از معماری ایرانی-اسلامی (S۱)	• وجود فضاهای بی‌دفاع در مجاورت مسجد (W۱)	• افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری (O۱)	• فقدان دیدگاه مشترک بین ذی‌نفعان در ارتباط با حفظ یا توسعه محله (T۱)
• وجود فضاهای عمومی در ورودی مسجد (S۲)	• وجود نماهای شهری ناهماهنگ با نمای بیرونی مسجد (W۲)	• شرایط مناسب توسعه مرکزیت مسجد مشیرالملک در محله (O۲)	• تخریب عناصر باارزش و تاریخی در محدوده بافت قدیم به‌منظور روان‌سازی ترافیک (T۲)
• وجود رواق‌های با معماری ایرانی-اسلامی در ورودی مسجد (S۴)	• عدم استفاده از مسجد از سوی ساکنان برای فعالیت‌های مذهبی روزانه (W۳)	• وجود ساختار محله محور در بافت قدیم (O۳)	• گرایش افراد غیربومی با وضعیت اجتماعی اقتصادی پایین به سکونت در بافت قدیم (T3)

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

جدول ۸- ماتریس سوات در ارتباط با نقش مسجد امیرالمؤمنین در تقویت هویت کالبدی محله پاسداران

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)	فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
• برگزاری کلاس‌های آموزشی گوناگون در مسجد (S۱)	• وجود نماهای شهری ناهماهنگ با نمای بیرونی مسجد (W۱)	• افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری (O۱)	• عدم وجود فضاهای مناسب (همچون معبر اصلی، فضاهای عمومی) در مجاورت مسجد (T۱)
• معماری ورودی مسجد به شیوه‌ی ایرانی-اسلامی (S۲)	• عدم خوانایی مناسب مسجد در سطح محله (W۴)	• امنیت مناسب در سطح محله و موجه بودن افراد محله (O۲)	• عدم وجود پارکینگ در اطراف مسجد (T2)
• عدم وجود کاربری‌های مناسب در اطراف مسجد (W۵)			

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

جدول ۹- ماتریس سوات در ارتباط با نقش مسجد امام رضا (ع) در تقویت هویت کالبدی شهر شهید بهشتی

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)	فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
• برخورداری از معماری ایرانی-اسلامی (گنبد) (S۱)	• عدم وجود فضای ورود به محوطه مسجد با معماری ایرانی-اسلامی (W۱)	• افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری (O1)	• گرایش به گسترش شهری گسسته (T1)
• وجود فضاهای عمومی در ورودی مسجد (S۲)	• عدم ناماسازی متناسب جداره با معماری مسجد (W۲)	• توسعه محله بر اساس ساختار مسجد محوری (O2)	• بلندمرتبه‌سازی در محله بدون توجه به سیمای کالبدی مسجد (T2)
• نقش مرکزیت مسجد امام رضا در محله (S۳)	• متناسب جداره با معماری مسجد (W۲)	• امنیت مناسب در سطح محله و موجه بودن افراد محله (O3)	
• نماد و نشانه شاخص بودن مسجد در محله (S۴)	• اغتشاش بصری در فضای پیرامون مسجد (W3)	• گرایش افراد با سطح رفاه اجتماعی و اقتصادی بالا به سکونت در محله (O4)	

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

در نهایت، پس از مقایسه دودویی تمام مؤلفه‌ها با بهره‌گیری از میانگین نظرات کارشناسان با استفاده از نرم‌افزار Expert Choice ضرایب محاسبه شدند. در این زمینه در مواردی که نسبت سازگاری^۱ (CR) بیش‌تر از ۰/۱ بود، مقایسه دوباره صورت پذیرفت یا به عبارتی به تعدیل ارزش هر مؤلفه یا عامل پرداخته شد. ضرایب نهایی برای هر یک از مساجد برای مؤلفه‌های ماتریس سوات و همچنین، عوامل هر یک از مؤلفه‌ها به صورت جداول ۱۰، ۱۱ و ۱۲ بدست آمد.

تعیین وزن مؤلفه‌های ماتریس سوات با بهره‌گیری از روش AHP

در این راستا تعداد ۲۸ پرسش‌نامه مقایسه زوجی در بین صاحب‌نظران و کارشناسان حوزه معماری، شهرسازی و علوم اجتماعی توزیع شد و از آن‌ها خواسته شد مطابق با پرسش‌نامه و راهکار تدوین‌شده پرسش‌نامه مربوطه را تکمیل نمایند. با تکمیل پرسش‌نامه‌ها توسط متخصصان و کارشناسان به تعیین ضرایب هر یک از معیارها و مؤلفه‌ها برای هر کارشناس پرداخته و

جدول ۱۰- نتایج محاسبه وزن عوامل شناسایی‌شده مربوط به مسجد مشیرالملک

وزن نهایی	وزن عامل	عامل	وزن مؤلفه‌های SWOT
۰/۰۸۱	۰/۲۴۸	برخورداری از معماری ایرانی-اسلامی (S۱)	
۰/۰۴۶	۰/۱۴۳	وجود فضاهای عمومی در ورودی مسجد (S۲)	
۰/۱۳۹	۰/۴۲۸	نقش مرکزیت مسجد مشیرالملک در محله (S۳)	۰/۳۲۷ قوت
۰/۰۳۵	۰/۱۱۰	وجود رواق‌های با معماری ایرانی-اسلامی در ورودی مسجد (S۴)	
۰/۰۷۱	۰/۰۷۱	مجاورت مسجد با گذر اصلی محله (S۵)	
۰/۰۲۴	۰/۱۸۶	وجود فضاهای بی‌دفاع در مجاورت مسجد (W۱)	
۰/۰۱۶	۰/۱۲۷	وجود نماهای شهری ناهماهنگ با نمای بیرونی مسجد (W۲)	۰/۱۳۲ ضعف
۰/۰۹۰	۰/۶۸۷	عدم استفاده از مسجد از سوی ساکنان برای فعالیت‌های مذهبی روزانه (W3)	
۰/۰۴۰	۰/۴۴۳	افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری (O1)	
۰/۰۳۵	۰/۳۸۷	شرایط مناسب توسعه مرکزیت مسجد مشیرالملک در محله (O۲)	۰/۰۹۱ فرصت
۰/۰۱۵	۰/۱۶۹	وجود ساختار محله محور در بافت قدیم (O۳)	
۰/۰۹۳	۰/۲۰۸	فقدان دیدگاه مشترک بین ذی‌نفعان در ارتباط با حفظ یا توسعه محله (T۱)	
۰/۲۹۷	۰/۶۶۱	تخریب عناصر باارزش و تاریخی در محدوده بافت قدیم به‌منظور روان‌سازی ترافیک (T۲)	۰/۴۵ تهدید
۰/۰۵۸	۰/۱۳۱	گرایش افراد غیربومی با وضعیت اجتماعی اقتصادی پایین به سکونت در بافت قدیم (T3)	

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

^۱ -Consistency Ratio

جدول ۱۱- نتایج محاسبه وزن عوامل شناسایی شده مربوط به مسجد امیرالمؤمنین

مؤلفه- های SWOT	وزن مؤلفه	عامل	وزن عامل	وزن نهایی
قوت	۰/۲۳۰	برگزاری کلاس‌های آموزشی گوناگون در مسجد (S۱)	۰/۸۰۰	۰/۱۸۴
		معماری ورودی مسجد به شیوهی ایرانی-اسلامی (S۲)	۰/۲۰۰	۰/۰۴۶
ضعف	۰/۵۴۱	وجود نماهای شهری ناهماهنگ با نمای بیرونی مسجد (W۱)	۰/۱۶۸	۰/۰۹۰
		عدم استفاده از معماری ایرانی-اسلامی در طراحی ساختمان مسجد (W۲)	۰/۰۶۴	۰/۰۳۴
		عدم مکان‌گزینی مناسب مسجد در ساختار محله (W۳)	۰/۴۰۳	۰/۲۱۸
		عدم خوانایی مناسب مسجد در سطح محله (W۴)	۰/۲۷۱	۰/۱۴۶
		عدم وجود کاربری‌های با عملکرد محله‌ای در مجاورت مسجد (W۵)	۰/۰۹۴	۰/۰۵۰
فرصت	۰/۱۵۴	افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری (O۱)	۰/۲۰۰	۰/۰۳۰
		امنیت مناسب در سطح محله و موجه بودن افراد محله (O۲)	۰/۸۰۰	۰/۱۲۳
تهدید	۰/۰۷۶	عدم وجود فضاهای مناسب (همچون معبر اصلی، فضاهای عمومی) در مجاورت مسجد (T۱)	۰/۶۶۷	۰/۰۲۵
		عدم وجود پارکینگ در اطراف مسجد (T2)	۰/۳۳۳	۰/۰۵۰

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

جدول ۱۲- نتایج محاسبه وزن عوامل شناسایی شده مربوط به مسجد امام رضا (ع)

مؤلفه- های SWOT	وزن مؤلفه	عامل	وزن عامل	وزن نهایی
قوت	۰/۵۲۶	برخورداری از معماری ایرانی-اسلامی (گنبد) (S۱)	۰/۰۸۱	۰/۰۴۲
		وجود فضاهای عمومی در ورودی مسجد (S۲)	۰/۱۲۳	۰/۰۶۴
		نقش مرکزیت مسجد امام رضا در محله (S۳)	۰/۲۴۹	۰/۱۳۰
		نشانه شاخص بودن مسجد در محله (S۴)	۰/۴۸۹	۰/۲۵۷
		دسترسی مناسب به مسجد (S۵)	۰/۰۵۷	۰/۰۲۹
ضعف	۰/۲۸۲	عدم وجود فضای ورود به محوطه مسجد با معماری ایرانی-اسلامی (W۱)	۰/۶۳۰	۰/۱۷۷
		عدم ناسازی متناسب جداره با معماری مسجد (W۲)	۰/۲۱۸	۰/۰۶۴
		اغتشاش بصری در فضای پیرامون مسجد (W3)	۰/۱۵۱	۰/۰۴۲
		افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری (O1)	۰/۲۷۰	۰/۰۳۸
فرصت	۰/۱۴۱	توسعه محله بر اساس ساختار مسجد محوری (O2)	۰/۵۳۵	۰/۰۷۵
		امنیت مناسب در سطح محله و موجه بودن افراد محله (O3)	۰/۱۲۰	۰/۰۱۶
		گرایش افراد با سطح رفاه اجتماعی و اقتصادی بالا به سکونت در محله (O4)	۰/۰۷۵	۰/۰۱۰۵
تهدید	۰/۰۵۱	گرایش به گسترش شهری گسسته (T1)	۰/۷۵۰	۰/۰۳۸
		بلندمرتبه‌سازی در محله بدون توجه به سیمای کالبدی مسجد (T2)	۰/۲۵۰	۰/۰۱۲

منبع: نگارندگان براساس یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مرتبط با آن‌ها، به تحلیل ماتریس عوامل داخلی-خارجی پرداخته شد. در این راستا مجموع امتیاز وزنی نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها محاسبه شد. در نمودار ماتریس سوات بر

ارائه پیشنهادها

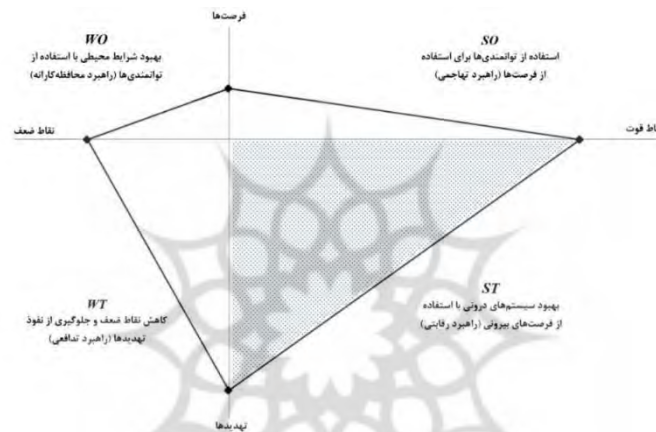
تعیین راهبردها: پس از شناسایی قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها و تعیین وزن هر یک از مؤلفه‌ها و عوامل

عملکردها و فعالیت‌های جاذب افراد ساکن در محله. ۲. تغییر رویکرد در برنامه‌های توسعه و حفظ بافت تاریخی و قدیمی. ۳. محدود کردن اقدامات ترافیکی در جهت روان‌سازی ترافیک سواره در بافت. ۴. حفظ و تقویت ویژگی‌های معماری ایرانی-اسلامی در کالبد و ورودی مسجد مشیرالملک. ۵. فعال‌سازی کاربری‌های اطراف مسجد مشیرالملک. ۶. اصلاح نماهای شهری ناهماهنگ با نمای بیرونی مسجد. ۷. استفاده از فضاهای عمومی اطراف مسجد مشیرالملک جهت توسعه و بهبود مرکزیت عملکردی و فیزیکی مسجد. ۸. ارتقاء ویژگی‌های کالبدی و بافت محله در جهت ترغیب افراد بومی و اصیل به سکونت در محله. ۹. از بین بردن فضاهای بی‌دفاع اطراف مسجد در جهت افزایش احساس امنیت در محله.

اساس امتیاز نهایی هر یک از مؤلفه‌ها نقاط ترسیم و به یکدیگر وصل شدند. هر قسمت از نمودار که سطح بیش‌تری در مقایسه با موارد دیگر داشت به‌عنوان نوع راهبرد مناسب انتخاب گردید (۳۳).

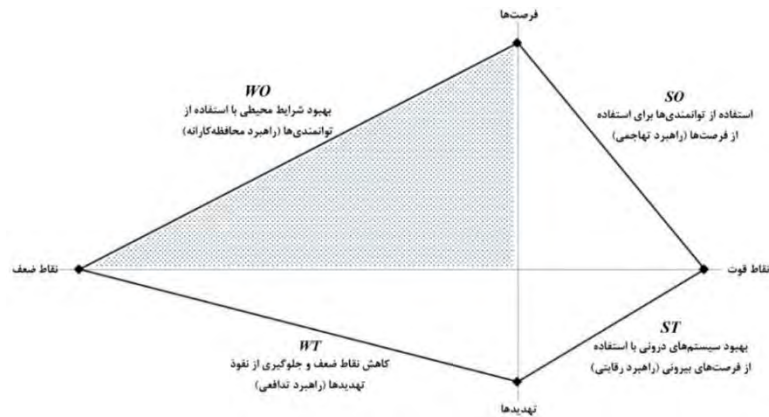
راهبردهای پیشنهادی در خصوص ارتقای نقش مسجد مشیرالملک در هویت کالبدی محله سنگ سیاه: با توجه به نمودار ۲ در ارتباط با مسجد مشیرالملک می‌بایست در ابتدا از نقاط قوت به‌منظور مقابله با تهدیدهای بیرونی بهره گرفته شود. در این راستا با توجه به ویژگی‌های بارز مسجد مشیرالملک موارد زیر جهت بهبود نقش و عملکرد مسجد در ارتقای هویت کالبدی محله سنگ سیاه پیشنهاد می‌شود: ۱. پررنگ‌تر شدن برنامه‌ها و فعالیت‌های مذهبی در مسجد و ارتقا نقش مسجد از یک عنصر تاریخی به‌عنوان یک کالبد دارای

نمودار ۲- راهبرد پیشنهادی به‌منظور بهره‌گیری از مسجد مشیرالملک در راستای ارتقای هویت کالبدی محله سنگ سیاه

توانمندی‌های موجود برای بهبود شرایط مسجد امیرالمؤمنین بهره گرفت: ۱. ایجاد ویژگی‌های معماری ایرانی - اسلامی در کالبد مسجد مانند ایجاد مناره و گنبد جهت تمایز آن با سایر قطعات مجاور. ۲. ایجاد کاربری‌های فعال و سازگار با مسجد در اطراف مسجد جهت بهبود وضعیت مرکزیت عملکردی و فیزیکی مسجد. ۳. ایجاد فضاهای باز عمومی در مجاورت مسجد. ۴. ایجاد ورودی متمایز با سایر قطعات برای مسجد. ۵. ایجاد پارکینگ در اطراف مسجد.

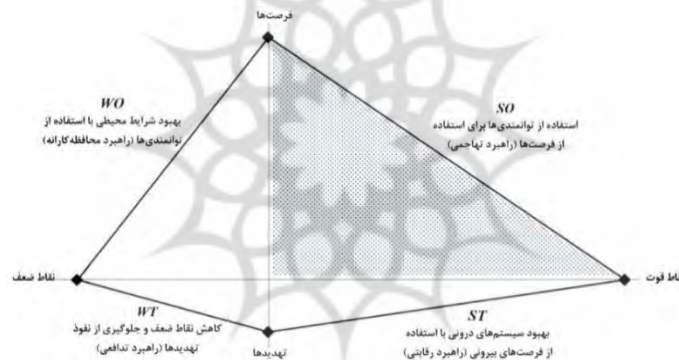
راهبردهای پیشنهادی در خصوص ارتقای نقش مسجد امیرالمؤمنین در هویت کالبدی محله پاسداران مسجد امیرالمؤمنین دارای شرایط کاملاً متفاوت از ماهیت مساجد در شهرهای اسلامی است. هرچند در محلات امروزی بیش‌تر مساجد دارای چنین ویژگی‌هایی می‌باشند که تا حد بالایی متأثر از نوع نگرش طراحی محلات شهری بوده است؛ باوجوداین برای مسجد امیرالمؤمنین با توجه به امتیازات بدست آمده از تکنیک تحلیلی سوات، راهبرد محافظه‌کارانه بدست آمد (نمودار ۳). در این راستا می‌بایست نقاط ضعف را برطرف نمود و از

نمودار ۳- راهبرد پیشنهادی به منظور بهره‌گیری از مسجد امیرالمؤمنین در راستای ارتقای هویت کالبدی محله پاسداران

قابل استفاده باشد: ۱. از بین بردن اغتشاشات بصری جهت تقویت نشانه شاخص بودن مسجد. ۲. ناماسازی جداره مسجد متناسب با معماری ایرانی-اسلامی. ۳. طراحی رواق ورودی مسجد جهت ارتقاء نقش مسجد در هویت کالبدی محله. ۴. تقویت کاربری‌ها و فعالیت‌های مجاور مسجد جهت ارتقاء سطح مرکزیت عملکردی و کالبدی مسجد.

راهبردهای پیشنهادی در خصوص ارتقای نقش مسجد امام رضا در هویت کالبدی شهرک بهشتی
در ارتباط با مسجد امام رضا (ع) نتایج بدست آمده از کمی-سازی تکنیک سوات، راهبرد تهاجمی را برای ارتقاء نقش مسجد در تقویت هویت محله‌ای شهرک شهید بهشتی نشان می‌دهد (نمودار ۴). به نظر می‌رسد راهکارهای ذیل در این راستا

نمودار ۴- راهبرد پیشنهادی به منظور بهره‌گیری از مسجد امام رضا در راستای ارتقای هویت کالبدی شهرک شهید بهشتی

آن بود تا با تأکید بر جنبه‌های کالبدی مسجد در ایجاد و ارتقا هویت محله و با بررسی سه مسجد در سه بافت متفاوت شهر، راهکارهایی برای تقویت و بازیابی هویت هر یک از محلات ارائه شود.

با توجه به آنچه در این پژوهش گذشت، می‌توان نتیجه گرفت در محلات درونی که در هسته اولیه شهر واقع شدند، مانند محله سنگ سیاه شیراز، مسجد (مانند مسجد مشیرالملک) در هویت کالبدی محله دارای نقش مؤثری است. این موضوع را می‌توان ناشی از بسیاری عوامل مانند در مرکزیت محله بودن مسجد، قرارگیری در گذر اصلی محله، فضای ورودی مسجد، وجود کاربری‌های متنوع و جاذب سفرهای محله‌ای و استفاده از معماری غنی ایرانی-اسلامی در طراحی آن، خوانایی، جهت‌یابی، موقعیت نسبی نسبت به مسجد و... دانست که البته به شیوه

نتیجه‌گیری

در بیش‌تر پژوهش‌های انجام گرفته در حیطه هویت مکان، بر ابعاد اجتماعی هویت و حس تعلق به مکان تأکید شده است. در مقابل پژوهش‌هایی که بر جنبه‌های کالبدی هویت تکیه داشته باشند، بسیار انگشت‌شمارند؛ درحالی‌که ابعاد کالبدی مکان در ایجاد، حفظ و تقویت هویت مکان، نقش کلیدی را ایفا می‌کنند. در محلات ایرانی یکی از عناصر کالبدی مهم و تأثیرگذار بر هویت، مسجد می‌باشد. امروزه به دلایل گوناگون از جمله دگرگونی مفهوم محله، نادیده گرفتن اهمیت و جایگاه مسجد در ساختار فضایی محله و ...، مسجد به‌عنوان عنصری شاخص و تعیین‌کننده در تقویت هویت کالبدی محله مورد کم توجهی برنامه ریزان و طراحان شهری قرار گرفته است. در این پژوهش سعی بر

به مقایسه بین نقش مساجد در شکل‌گیری هویت محله‌ای بپردازند. از سوی دیگر، پایش و پرسشگری در طی دوره‌های مشخص می‌تواند این مهم را بهتر شناسایی نماید. سیستم ثبت داده‌های مساجد و همچنین، وجود یک سامانه جهت نظرسنجی مداوم از ساکنان در ارتباط با این زمینه، گردآوری و به‌خصوص انتشار آمار دقیق و جامع درباره نقش و اهمیت مساجد در هویت محلات شهری، از جمله موارد دارای اولویت به‌منظور تقویت نقش مساجد در شکل‌گیری هویت کالبدی محلات شهری و همچنین، ارائه یک ساختار توسعه‌ای مبتنی بر مسجد محوری است. در این ارتباط ابتدا نیاز است ابعاد گوناگون مساجد مورد بررسی قرار گرفته شوند و برای این منظور می‌توان از شاخص‌های استخراج‌شده در این پژوهش استفاده نمود.

امروزه عوامل مؤثری بر هویت محلات شهری به‌ویژه هویت کالبدی محلات اثرگذار هستند که در این زمینه کثرت‌گرایی در حوزه معماری و طراحی شهری از یک سو و ساخت‌وسازهای گسسته به‌ویژه در توسعه‌های جدید شهری سبب بروز ساختمان‌ها و نمادهای متنوعی شده است که همگی این عناصر تأثیر قابل‌توجهی بر هویت کالبدی محلات شهری دارند. از این رو، بررسی همزمان نقش مساجد محله‌ای در تقویت هویت کالبدی محلات و این عناصر شاخص موضوعی است که دارای اهمیت قابل‌توجه بوده که می‌تواند مورد کنکاش قرار گیرد.

References

1- Asadi, A., Mododi, M., & Hossein Abadi, S. (2020). "The relation between urban vitality and sense of place attachment (Case study: Qaen city)". *Research and Urban Planning Journal*, 11(40), 17-30.

2- Barkat et al. (2019). "Detecting the physical aspects of local identity using a hybrid qualitative and quantitative approach: The case of Souk Al-Khawajat district", *Alexandria Eng. J.* <https://doi.org/10.1016/j.aej.2019.11.005>.

3- Behzadfar, M. (2013). *City identity: A look at the identity of Tehran*, Tehran, Shahr Publications.

4- Bonaiuto, M & Fornara, F & Bonnes, M. (2003). "Indexes of perceived residential environment quality and neighbourhood attachment in urban environments, a confirmation study on the city of Rome", *Landscape and Urban Planning*, 65, pp: 41-52.

5- Campbell, E. J. R., Henly, D. S., Elliott, K. Irwin, (2009). *Subjective Constructions of Neighborhood Boundaries: Lessons From A Qualitative Study of Four Neighborhoods*, *Journal of Urban Affairs*, Vol. 31, No.4, PP.461-

تاریخی شکل‌گیری محلات در گذشته و قرارگیری مسجد به‌عنوان محور اصلی محله برمی‌گردد. با این وجود، در محلات تاریخی افتراق در ویژگی‌های اجتماعی- اقتصادی محله، خروج ساکنان بومی و از سوی دیگر، ساختارهای موجود در نظام برنامه-ریزی و تخریب‌های وسیع در بافت به دلیل برنامه‌های نوسازی و بهسازی سبب یک نوع از بی‌هویتی در محلات تاریخی و درونی شهری شده است. در محلات میانی مانند محله پاسداران شیراز با توجه به عدم وجود برنامه‌ریزی و عدم طراحی محلات، مسجد (مانند مسجد امیرالمؤمنین) یک قطعه از قطعات معمول و احاطه‌شده با قطعات مسکونی در یکی از مسیرهای فرعی محله است. در این محلات مسجد و ابعاد کالبدی آن کمترین تأثیر را در هویت محله دارند؛ چراکه برای ایجاد هویت کالبدی توسط عناصر باارزش می‌بایست این عناصر از ابعاد گوناگون، طراحی و مکان‌یابی شده باشند. در محلات نوساز و بیرونی شهر مانند محله یا شهرک شهید بهشتی با توجه به وجود برنامه‌ریزی و طراحی محله، مسجد (مانند مسجد امام رضا) به‌عنوان نشانه شاخص در مرکزیت محله قرار گرفته است. در این محلات توسعه محله بر اساس ساختار مسجد و افزایش توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه مسجد محوری محلات شهری به‌خوبی قابل‌مشاهده است.

این مطالعه تنها محدود به سه مسجد از شهر شیراز شده است که مطالعه‌های آتی می‌توانند با نمونه‌های بیش‌تر در سطح شهر 490.

6- Carmona, M., & Heath, T. (2003). *Public places, Urban spaces*, Architectural press.

7- Daneshpour, A., & Saffar Sabzevar, F. (2018). "An analysis of the physical factors influencing the place attachment in the old center of Sabzevar". *Research and Urban Planning Journal*, 9(33), 125-136.

8- Daneshpour, A., & Shiri, E. (2015). "Physical-Functional Components Comprising the Identity of Historical Texture of Iranian-Islamic City". *Naqshejahan- Basic studies and New Technologies of Architecture and Planning Journal*, 5 (1), 17-30.

9- Davodpour, Z. (2005). *The Rate of Urban Development and Identity Issue*, *Abadi Journal*, No. 48, Tehran, 13-22

10- Etezadi, L. (1998). *The role of the mosque in the structure of Muslim cities*, *Scientific and Research Journal of Sufeh*, Volume 8, Issue 2-1, Tehran, 21-10.

11- Grant, J. (2006). *Planning the good community, new urbanism in theory and practice*, Routledge Pub. New York.

12- Hayati, A. (2010). *Assessment of identity elements of urban neighborhoods (Case study:*

Evin district of Tehran), Master's thesis, Tarbiat Modares University of Tehran.

13- Hernandez, B., Hidalgo, M., Carmen, Salazar-Laplace, M. Esther, Hess, Stephany, (2007): Place attachment and place identity in natives and non-natives", Journal of Environmental Psychology 27.

14- Hudsoni, Hanieh (2005): Structural and Spatial Improvement of Urban Neighborhoods in the Framework of Sustainable Local Development, Master's Degree Program in Urban Development, Tarbiat Modares University.

15- Karimimoshaver, M. Negintaji, F. (2018). "The impact of spatial identity On Sense of dependency and role in shaping the urban landscape (Case study: Yasuj city)". Research and Urban Planning Journal, 9(33), 69-84.

16- Komeili, M. (2008). Understanding urban identity of Bandar Abbas, Journal of Soffeh, No. 46, p. 167.

17- Lynch, K. (2005). A Theory of Good City Form, translated by Seyyed Hossein Bahreini, Tehran, Tehran University Press.

18- Lynch, K. (2008). The Image of the City, translated by Manouchehr Mozayeni, Tehran, Tehran University Press.

19- Mansoor Rezaee, M., Modiri, A., & Rafieian, M. (2013). "A Method for Analyzing the Features of Community in the Structure of Urban Neighborhood; Case Study: Nazi Abad, Tehran". Architecture And Urban Planning Journal, 5(10), 69-86.

20- Memarian, GH. Ardeshiri, M. (2010). Shiraz City Identity, Shiraz, Shiraz Navid Publications.

21- Moosavi, S., & Shakoor, A. (2019). "Investigating the role of urban signs with the emphasis on identifying space (Case study: Shahid Chamran Boulevard, Shiraz)". Research and Urban Planning Journal, 9(35), 1-10.

22- Naghizadeh, M. (2007). Perception of urban beauty and identity (in light of Islamic thinking), Isfahan, Isfahan Municipality Publications.

23- Naghizadeh, M., & Doroodian, M. (2008). Explaining the Transition Concept in the Foundations of the Identity of Iranian

Civilization, The Identity of the City Journal. Journal of Arts and Architecture of the Science and Research Branch of Islamic Azad University, No. 3, 2nd, Fall and Winter.

24- Pakzad, J. (2006). Theoretical Basis and Urban Design Process, Tehran: Shahidi Publishing.

25- Pour Jafar, M. R. (2002). Attention to urban design and architectural criteria in old mosques, Journal of Modarres Art, Volume 1, No. 1, Tehran, 75-90.

26- Rahimiun, A.A. (2011). The giving identity of the city through the use of natural elements, a case study of the city of Hamedan, Identity City Journal, Year 5, Issue 9, Tehran, 93-104.

27- Robertson, D., Smyth, J., & Mcintosh, I. (2008). Neighborhood Identity People, Time and Place". Joseph Rowntree Foundation.

28- Saaty, T.L. & Vargas, L.G. (2012). Models, methods, concepts & applications of the analytic hierarchy process, Springer, New York.

29- Saghapour, H., & Nasr, T. (2009). The Role of Contemporary Mosque in Urban Planning in Shiraz today, Research Project, Islamic Azad University.

30- Schultz, C.N (2003). The concept of dwelling: on the way to figurative architecture. translated by Mahmoud Amiri yarahmadi, Aghah press, Second Edition, Tehran.

31- Schultz, C.N. (2009). The Spirit of Place, Towards the Phenomenology of Architecture, translated by Mohammad Reza Shirazi, Rokhdad No press, First Edition, Tehran.

32- Shaterian, M., Sohrabzadeh, M., Emamalizadeh, H., & Hoseinizadeh, S. (2017). "Identity crisis and social exclusion in the new cities and its relationship to the satisfaction of living in this cities". Research and Urban Planning Journal, 8(28), 111-134.

33- Wheelen, T.L., & Hunger, J.D. (2006). Strategic management and business policy: concepts and cases, 10th ed. ed. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.

34- Zamrashidi, H. (1995). Mosque in Iranian Architecture, Tehran, Kayhan.